

Kodály Zoltán: Praeludium (műelemzés)

*Tisztelettel és a tanítvány hálás szeretetével
ajánlom Frank Oszkár Tanár Úr emlékének
Ordasi Péter*

Kodály életművében az orgona főként kórusművek (*V Tantum ergo, Pange lingua, Ének Szt. István királyhoz, A 114. genfi zsoltár, Magyar mise, Laudes organi*) kísérő hangszereként szerepel. Mindössze két darabja készült önállóan megszólaltatható orgonaműként (*Praeludium* és a később **Organoedia** címen revideált *Csendes mise*), s még ezek keletkezése is szorosan kötődik a kórusművekhez (*Pange lingua*) illetve a római katolikus liturgiához. A korai (1900 előtti) *Ave Maria*-któl eltekintve a Toldy Bélának, egykori tanárának ajánlott 5 *Tantum ergo* az első orgonakíséretes műve 1928-ból, melynek vegyeskarra átírt változatát *Pange lingua* címmel 1929-ben adta ki az Universal. Ez a gyermekkari 5 *Tantum ergo*tól nemcsak címében és apparátusában tér el, hanem

- megváltozik a tételek sorrendje
- a tégeket néhány ütemes moduláló közjáték köti össze
- az F mixolíd hangnemű, 3 szólamú, eredetileg a cappella tétel obligát kíséretet kap
- az első tétel visszatérése keretbe foglalja a ciklust
- a *Tantum ergo* és *Genitori* kezdetű kiemelt versszak-pár helyett – az V *Tantum ergo* mindegyik tetele ezzel a két szakasszal jelent meg – Aquinoi Szt. Tamás himnuszának mind a hat versszaka sorra kerül
- a kórustégeket egy 98 ütemes prelúdium vezeti be

Kodály maga is olyan jelentős kompozíciónak tartotta a Prelúdiumot, hogy új, jelentős kódát írva hozzá 1931-ben önálló orgonadarabként jelentette meg. Arra nézve, hogy a szerző a később megjelent, *Pange lingua* című verziót tekinti a mű végleges, kiérlelt formájának, több levelében találunk bizonyító utalást: a gyermekkarnak is a későbbi, teljes szövegű, az orgona közjátékaival egybekapcsolt visszatéreses formát ajánlja előadásra.

Így ír Südy Ernőnek* Békéscsabára 1930. febr. 27-én:

„Ha szó lehet az 5 Tantum Ergoról (amely egymásutánban a teljes Pange lingua szövegre van alkalmazva) ennek szólamaiból egyelőre még szintén adhatok díjtalanul. Orgona helyett harmónium is kísérheti.”

Később Dr. Péczely Attilának Hódmezővásárhelyre: „...a 12 eddig megjelent gyermekkarnom is elég egy estére, különösen ha az 5 *Tantum ergo* a későbbi *Pange lingua* alakjában kerül sorra.”

Kodály *Praelúdiuma* több tekintetben is a barokk hagyományra mutat. A prelúdium eredetileg egy fontosabb, tudatosan szerkesztett tétel (fuga) vagy sorozat (szvit) lazán formált, improvizatív bevezetője, „előjátéka” volt. Később a nagy mesterek, elsősorban J. S. Bach műhelyében, és főként a korárelőjátékokban olyan tudatosan szerkesztett polifon tetelekkel találkozunk, amelyek önálló hangszeres darabként is megállnak. A Wohltemperiertes Klavier némelyik prelúdiumában tematikus összefüggést is találhatunk a rákövetkező fugával. (Chopin és Debussy pedig már teljesen önálló műfajként kezelve kéttucatnyi sorozatot állítottak össze prelüdökből.)

A *Pange lingua* kórustételeit bevezető Praeludium leginkább J. S. Bach kontrapunktikus korálelőjátékait követi, amelyekben a korál-dallam laza, fantázia-jellegű imitációs feldolgozása készíti elő a kórus vagy a gyülekezet által énekelt korált.

A Praeludium négy, záratokkal tagolt formarészből áll. A záratok minden esetben az álzárlat valamely különös formáját mutatják. Az első szakasz egy 24 ütemes fugato, melynek témája (I.) a *Pange lingua* első két ütemének háromnegyedes metrumú variánsa. A második rész (25-49. ütem) új témát (II.) exponál kétszólamú oktáv-kánonban, majd az I. és II. témát négyszólamú ellenpontoszó szövetben kombinálja. A harmadik rész (50-70. ütem) nem hoz új témát, hanem mint az előbbi epilógusa, újabb álzáratok között kétszer is felidézi az I. témát alaphangnemben. A negyedik rész egy nagyszabású kóda (71-98. ütem), amelyben kétszer hangzik fel az I. téma: az elején az alaphangnemben, Desz-dúrban, másodszer a végén, a záró Desz-dúr hangzat előtt Eszesz-dúrban, azaz a „nápolyi” akkord hangnemében!

Az első kórustételből idézett téma (I.) hangnemét biztonsággal csak akkor határozhatjuk meg, ha végig énekeljük az első tétel dallamát.

PANGE LINGA

KODÁLY Zoltán
(1882-1967)

$\text{♩} = 40$

Pan-ge in - gua glo - ri - o - si cor-po - ris my-ste - ri -

5 um. San-gui - nis - que pre - ti - o - si, quem in mun-di pre ti -

9 um quem in mun-di pre - ti - um. Fru ctus ven-tris ge - ne -

13 ro - si Rex ef - fu - dit gen - ti - um, Fru ctus ven - tris ge - ne -

17 ro - si Rex ef - fu - dit gen - ti - um, Rex ef - fu - dit gen - ti - um.

1. kottapélda

A középkori himnusz levegője árad a mixolíd hangnem dallamjárásából, jellegzetes pentatonikus fordulatai és lehajló tiszta kvart záratai pedig a magyar népzene világát idézik. A négyütemnyi háromnegyedes metrumú I. téma ebből csak egy *dó*-pentachord hangkészletű motívumot idéz, amely csak annyiban utal a mixolíd hangnemre, hogy lehajló kvartlépéssel szó hangon zár.



KODÁLY: Praeludium 1-4. ütem

2. kottapélda

A fugato kezdése rendhagyó, mivel a reális válasz hagyományos tonika-domináns rendjét megfordítva az első két belépő szólam domináns-tonika rendben következik *asz* és *desz* kezdőhanggal 4 és 5. hangnemet meghatározva. A harmadik belépő szólam nemcsak az *esz* kezdőhanggal jelent meglepetést, hanem a téma minore változatával is, ami 6. bés környezetével további süllyedést jelent a kvintoszlopon. A 15. ütemben *c* hangon belépő szintén minore téma első ütemének kísérő felső szólama még *C-dúr*t ígér, és csak a továbbiakban vált *c-moll*-ra. (Mindkét *C/c* alapú hangnem a 3. belépés *esz-moll*=6. bé hangnemének tengelyes, tehát funkciós variánsa: *c-moll*=3. bé, *C-dúr*=0. előjegyzés.) Az ambivalens *C-dúr/c-moll* tonalitású téma többszörösen késleltetett félzárata (*G-dúr* akkord) után következő hét ütemes nem tematikus záradék megismétli az először belépő szólamok funkciórendjét az egymást követő *asz-desz-gesz* alapú szeptim akkordokban (D-T-S). A fugato szakaszt záró plagális *Gesz-B* fordulat erős álzárlat: a *Gesz-Desz* hagyományos, közhelyes plagális fordulat helyett álló paralell fok *dúr* variánsa új irányt szab a harmóniai történéseknek.

A praeludium második szakasza egy új, II. téma bemutatásával kezdődik,



KODÁLY: Praeludium 24-29. ütem

3. kottapélda

rögtön oktáv-kánonban a két felső szólamban. Az egy ütemes időközű szoros kánon a 25-36. ütemig tart, de már a 35. ütemtől bekapcsolódik a pedálon az I. téma a 35. ütemtől, és innen a két téma együttes feldolgozását halljuk négyszólamú szabad ellenpont formájában, ahol a két téma mindig együtt szól, és valamelyik önmagával szűk imitációt alkot. Az ilyen szerkesztésnek legmagasabb rendű mintáját J. S. Bach „Szenháromság” fűgájában (BWV 552) találjuk, amelyben Bach három különböző ritmusú, metrumú és terjedelmű téma kombinációját adja.

A szakasz zárata erősen emlékeztet az első rész álzárlatára. Kodály itt is a tengelyes funkció-helyettesítés módszerével alkot álzárlatot. A 47-50. ütemben az autentikus fölépések menetébe kromatikus lépéseket illeszt: az *Esz-Asz-Desz-Gesz* kvart-kvint menet helyett *Esz-Asz-G-Fisz* szerepel a basszusban. Ez a változás azonban az akkordok funkciós értelmét nem érinti, mert a *Desz* helyett álló *G* az előbbi poláris megfelelője, tehát ugyanúgy tonikai értelmű, a *Gesz* helyett írott *Fisz* pedig az előbbi enharmonikus helyettesítője. Tehát az alaphangnemhez viszonyítva a menet funkciórendje S-D-T-S.

Az 50-70. ütemig terjedő harmadik rész a II. témát csak töredékeiben idézi, míg az I. témát kétszer is, teljes terjedelmében, alaphangnemből hozza. Először az 57. ütemben, a mollszubdomináns kísérő akkordok borongós színeivel, másodszor a 63. ütemben a *dúr* harmóniak áttetsző, égszínkéék fényével. A két téma-megjelenést egy-egy hatalmas *ff F-dúr* kvartszextakkord vezeti be, kiemelve a *pp* téma-idézetek bensőséges, imádságos hangját.

A 71-98. ütemig tartó kóda zenéjét három jól elkülönülő logika mentén mozgó réteg alkotja.

Az első réteg a funkciós zene alapját jelentő autentikus fölépés: a négyütemnyi dominánst követő 24 ütemes tonikai orgonapont, amely egyértelműen rögzíti az alaphangnemet.

A második a három felső szólam modális kadenciával kezdődő, dúr kvartszext akkordok mixtúráiban folytatódó, lefelé haladó menete.

A harmadik egy különös, hullámzó dallam, amely infrapentaton motívomokból fejlődik ultrapentaton hangkészletűvé, és hangnemközi modellskála-jellegét (2:3 modell) kihasználva éri el a nápolyi hangnemet (Eszesz dúr!), amelyben utoljára jelenik meg a téma.

A három különböző stílus-elem: funkciós basszus, modális mixtúrák és ultrapentaton dallamosság mégis egységes, személyes hangú stílussá ötvöződik: hangsúlyosan magyar és félreismerhetetlenül Kodály. Vizsgáljuk meg, mi az a katalizátor, ami ezeket az elemeket egységes stílussá olvasztja!

71 PRAELUDIUM

4. kottapélda

A 71-75. ütem harmóniáinak alaphangjai *Desz-Gesz-Cesz-Bebé*, szolmizálva *Dó-Fá-Ta-La_b*, különös zárlati rendet mutatnak. Funkciórendje T-S-D(modális)-T, amennyiben a mollbeli VI. fokot rendkívül erős álzárlatnak fogjuk fel. Ám ha Lendvai Ernő tengelyes funkcióelméletét alkalmazzuk, a TA-dúr akkord is tengely-domináns, a mollbeli VI. fok azonban szubdomináns.

91

5. kottapélda

Az ötütemnyi „nápolyi” hangzat (91-95. ütem) és ugyanott, az utolsó, nápolyi hangnemben elhangzó téma szintén domináns jelentésű a tonikai (*Desz*) orgonapont fölött.

Rejtettebb módon utal Kodály a témából kibontakozó infra- és ultra-pentaton dallam tengelyes fogantatására. A dallam első része (75-82. ütem) lefelé halad. A *szó-dó'-lá-mi* motívumok legmagasabb hangja *Cesz*. Miközben a dallam lefelé halad, a hangkészlete a kvintoszlopon *Cesz-től F*-ig 6 kvintet emelkedik (poláris távolság). A dallam második része (83-94. ütem) miközben több mint két oktávot emelkedik, legmagasabb hangja *Asz*, hangkészlete *Asz-tól Eszesz*-ig a kvintoszlopon 6 kvintet süllyed (szintén poláris távolság!). Az *asz-cesz-eszesz-f*= a domináns tengelyhangok *Desz*-dúrban.

A kóda feszültségének forrása tehát, hogy a tonikai orgonapont feletti dallam fő fordulópontjai és célhangneme, amelyben utoljára halljuk a témát a domináns tengelyt képviselik, így a záró *Desz-dúr* harmóniát egy hosszú tonika-domináns cumulus feloldásaként éljük meg.

**Kodály Zoltán levelei – szerk. Legány Dezső, Zeneműkiadó Budapest, 1982. 89. és 98. oldal*